

УДК 81'1(045)

Н. К. Кобиленко

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ СИМВОЛІВ У МОВІ

У статті надається цілісне уявлення про символ як певну смислову категорію. Розглядається символ в мові як складова культурно-історичного розвитку людства, пов'язаного з мовою, світоглядом, пізнанням світу.

Ключові слова: символ, символізація, знак, образ, мова

Однією з категорій, які беруть участь у прагматичному відтворенні позамовної дійсності за допомогою лексичних одиниць, є символ. Логіко-семіотичний механізм виникнення символів полягає в тому, що «багато предметів, з якими мовознавці близько і безпосередньо стикаються, мають певну властивість, що сприймається як їхня постійна й особлива ознака [9, с. 61]. Завдяки цьому співвідношення предмета й ознаки інколи настільки змінюються, що предмет стає «символом властивості, вираженої його ознакою» [14].

Слово «символ» у сучасної людини викликає не тільки низку абстрактних понять чи конкретних уявлень, асоціацій, образів, а й відчуття магічного, загадкового. Символ – потужна категорія культури, духовного розвитку, повсякденного спілкування [13]. Слова-символи відображають особливості культури: історію, традиції, звичаї етнічної спільності. Характерною властивістю символу є те, що значення мотивується передусім через фонові знання, а функціонування у мовленні можливе лише за наявності певних фонових знань.

Символічне значення того чи іншого слова виникає на основі важливої соціальної ролі предмета чи явища, які позначені цим словом, у рамках національної культури.

Доцільно зауважити, що проблема вивчення символів є предметом дослідження таких науковців, як С. Аверинцев [1, с. 2], О. Лосев [10; 11], Ю. Лотман [13], О. Потебня [14]. Проблема походження, виникнення символу, як і самої етнокультурознавчої лексики, у світовій та вітчизняній теоретичній думці недостатньо досліджена. Саме цим обумовлено **актуальність** нашої статті. Лінгвістика символу представлена роботами в галузі семасіології, теорії мови та фрагментарно в філософії мови. Ідеалістичне розуміння символу спочатку було притаманне західній думці, воно йде корінням в середньовічне схоластичне богослов'я, що утверджувало несумісність між символом та реальністю [10]. Реалістичне розуміння символу розроблено у працях В. Іванова, О. Лосева, М. Мамардашвілі, А. П'ятигорського, О. Флоренського.

Якщо брати до уваги той факт, що символ не є застиглою схемою, він багатозаровий та змінний, тож його зміст легше зрозуміти у співвідношенні з його подальшими символічними зчепленнями. Тобто символи не ізольовані один від одного, вони можуть існувати і функціонувати сукупно, причому ці сполуки є або епізодичними, або постійними, стійкими, незмінними [17, с. 18].

Важливо також зазначити, що незважаючи на фундаментальне значення символу для мови, у дослідженнях все частіше зустрічається думка про те, що поняття символу недостатньо чітко окреслено в лінгвістичній літературі [16, с. 125]. О. Красикова загострює увагу на причинах лінгвістичної непродуктивності і підкреслює необхідність розглядати символ цілісно [8].

Лінгвістична теорія символу можлива в єдності з його фундаментальним осмисленням, з опорою на символологію в цілому. «Символічні відносини не є самі по собі власне лінгвістичними. Вони припускають ієрархію сигніфікативних зв'язків, можливу тільки у великих дискурсивних одиницях» [13, с. 10].

Лінгвістика символу ґрунтується як на власне лінгвістичних, так і на екстралінгвістичних параметрах комунікації, що зв'язують воедино мову, свідомість і культуру. Перш ніж оперувати поняттям «символ», що є ключовим у цієї статті, необхідно зрозуміти, що є символом та якою є його логіка і структура. **Метою** даної статті є визначити поняття «символ» у мові.

У мовнокультурній компетенції символи зафіксовані у квазісимволах – мовних знаках символів. Доречно відмітити, що вчені пропонують таке визначення поняття «символ»: символ – знак, прикмета, признак; знак, який слугував доказом союзу гостинності, укладеного між двома родинами; *συμ-βάλλω* – «скидати в одне місце, зливати, з'єднувати» [5, с. 1176].

Символ має надзвичайно глибокий зміст і певну діалектику каузального згортання. О. Потебня вбачав у механізмі формування символу три типи логічних відношень: порівняння, протиставлення й каузальне [14]. Семантика символів багатшаровою, адже її недостатньо звести до дефініції, оскільки за цією дефініцією також стоїть символ, часто більш інтелектуалізований.

О. Лосєв зауважував, що символ містить узагальнений принцип подальшого розгортання наявного в ньому змісту [10].

Отже, символ має особливу логіку розгортання власного змісту. Якщо він утрачає таку безкінечну смислову перспективу, то руйнується. Можливим є оновлення символу за умови його образної трансформації та переінтерпретації в іншій поняттєвій сфері культури [9, с. 65].

Літературознавці кваліфікують символ у мистецтві як естетичну категорію, зміст якої розкривається шляхом зіставлення його із суміжними категоріями – образу, знака й алегорії [3, с. 378]. Символ, на відміну від алегорії, яка розпізнається будь-ким, у знаковій формі вільно розпізнається лише «своїми» (етнічною й культурною спільнотою), служить засобом їхнього об'єднання, у чому виявляється його комунікативна специфіка. Порівняно з образом, символ має більш високий семіотичний статус, ніж образ [4, с. 346]. Образ є психологічним явищем, символ – стабільною функціональною категорією культури. Символ виконує потужну регуляторну й інтегровальну функцію в культурі. Це зумовлює твердження про те, що в основі символу лежить образ. Поряд із словом-символом часто вживається інше слово-поняття, розкрити зміст якого якраз і покликане це слово-символ.

Отже, символізм мовних одиниць реалізується в лінгвокультурному просторі етносу. З цього виходить, що в мові слова-символи найчастіше позначають явища та об'єкти. Образно-символічного значення набувають мовні одиниці, пов'язані з уявленнями етносу про власні та чужі морально-етичні норми та про своє ставлення до сусідніх етносів (це часто виявляється в опозиції свій / чужій). Символізації набуває предметна діяльність індивіда, його взаємодія з навколишнім світом та іншими представниками соціуму [15]. Значна частина символічних мовних одиниць несе відбиток народнопоетичної традиції, оскільки символіка різного характеру часто використовується у піснях, думках, веснянках, замовляннях, що передають образне значення у специфічних мовних контекстах або стереотипних ситуаціях.

Таким чином, можна зробити висновок, що мова – це генетичний код нації, який поєднує минуле із сучасним і спрямований у майбутнє. Отже, будь-який фрагмент картини світу, відбиваючись в етнічній свідомості, потрапляє в коло постійних

асоціативних зв'язків, і, переосмислюючись, втілюється у стереотипний образ [9, с. 66]. Так, зовнішні асоціації етносу постають у мові його духовною сутністю. Шляхом асоціативних зв'язків відбувається перехід від слова, що позначає предмет, до образу цього предмета в етнічній та індивідуальній свідомості, до символу, що містить архетипні уявлення етносу, що вкорінюються в його культурі й постають її показниками – знаками.

Список використаної літератури

1. Аверинцев С. С. Заметки к будущей классификации типов символа / С. С. Аверинцев // Проблема изучения культурного наследия / под ред. Т. В. Степанова. – Москва : Наука, 1985. – 400 с. ; Averintsev S. S. Zametki k budushchey klassifikatsii tipov simvola / S. S. Averintsev // Problema izucheniya kulturnogo naslediya / pod red. T. V. Stepanova. – Moskva : Nauka, 1985. – 400 s.

2. Аверинцев С. С. Символ / С. С. Аверинцев // Краткая литературная энциклопедия в 9-ти т. / под ред. А. А. Суркова. – Москва : Сов. Энциклопедия. – 1972. – Т. 7. – С. 2 ; Averintsev S. S. Simvol / S. S. Averintsev // Kratkaya literaturnaya entsiklopediya v 9-ti t. / pod red. A. A. Surkova. – Moskva : Sov. Entsiklopediya. – 1972. – Т. 7. – С. 2.

3. Арутюнова Н. Д. Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры / Н. Д. Арутюнова // Res philologica. Филологические исследования памяти акад. Т. В. Степанова (1919–1986) / отв. ред. Д. С. Лихачёв. – Москва ; Ленинград : Наука, 1990. – С. 71–88 ; Arutyunova N. D. Obraz, metafora, simvol v kontekste zhizni i kultury / N. D. Arutyunova // Res philologica. Filologicheskie issledovaniya pamyati akad. T. V. Stepanova (1919–1986) / otv. red. D. S. Likhachev. – Moskva ; Leningrad : Nauka, 1990. – S. 71–88.

4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир Человека / Н. Д. Арутюнова. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – 896 с. ; Arutyunova N. D. Yazyk i mir Cheloveka / N. D. Arutyunova. – Moskva : Yazyki russkoy kultury, 1999. – 896 s.

5. Вейсман А. Д. Греческо–русский словарь / А. Д. Вейсман. – 5-е издание, репринт. – Санкт-Петербург, 1899. – 1370 с. ; Veysman A. D. Grechesko–russkiy slovar / A. D. Veysman. – 5-e izdanie, reprint. – Sankt-Peterburg, 1899. – 1370 s.

6. Иванов Вяч. Две стихии в современном символизме // Иванов Вяч. Родное и вселенское / Вяч. Иванов ; сост., вступ. ст. и прим. В. М. Толмачёва. – Москва : Республика, 1994. – 428 с. ; Ivanov Vyach. Dve stikhii v sovremennom simbolizme // Ivanov Vyach. Rodnoe i vselenskoe / Vyach. Ivanov ; sost., vstup. st. i prim. V. M. Tolmacheva. – Moskva : Respublika, 1994. – 428 s.

7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2007. – 262 с. ; Zhaivoronok V. V. Ukrainka etnolinhvistyka : narysy : navch. posib. / V. V. Zhaivoronok. – Kyiv : Dovira, 2007. – 262 s.

8. Красикова Е. В. Семантика символа в языке художественной литературы (на материале русской реалистической прозы конца XIX – начала XX веков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Елена Владимировна Красикова ; Ун–т дружбы народов им. П. Лумумбы. – Москва, 1986. – 16 с. ; Krasikova Ye. V. Semantika simvola v yazyke khudozhestvennoy literatury (na materiale russkoy realisticheskoy prozy kontsa XIX – nachala XX vekov) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 / Yelena Vladimirovna Krasikova ; Un–t druzhby narodov im. P. Lumumby. – Moskva, 1986. – 16 s.

9. Кобиленко Н. К. Символы в мові / Н. К. Кобиленко // Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство. – 2012. – Вип. VII. – С. 61–68 ;

Kobylenko N. K. Symvoly v movi / N. K. Kobylenko // Aktualni problemy inozemnoi filolohii: lnhvistyka ta literaturoznavstvo. – 2012. – Vyp. VII. – S. 61–68.

10. Лосев А. Ф. Мифология и диалектика // Лосев А. Ф. История античной эстетики в 8-ми т. / А. Ф. Лосев. – Москва : Фолио ; АСТ, 2000. – Т. 5 : Ранний эллинизм. – С. 904–912 ; Losev A. F. Mifologiya i dialektika // Losev A. F. Istoriya antichnoy estetiki v 8-mi t. / A. F. Losev. – Moskva : Folio ; АСТ, 2000. – Т. 5 : Ranniy ellinizm. – S. 904–912.

11. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – 2-е изд., испр. – Москва : Искусство, 1995. – 320 с. ; Losev A. F. Problema simvola i realisticheskoe iskusstvo / A. F. Losev. – 2-e izd., ispr. – Moskva : Iskusstvo, 1995. – 320 s.

12. Лотман Ю. Символ в системе культуры // Лотман Ю. Избранные статьи / Ю. Лотман. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – С. 191–199 ; Lotman Yu. Simvol v sisteme kultury // Lotman Yu. Izbrannye stati / Yu. Lotman. – Tallinn, 1992. – Т. 1. – S. 191–199.

13. Мейзерский В. М. Философия и неориторика / В. М. Мейзерский. – Киев : Лыбидь, 1991. – 192 с. ; Meyzerskiy V. M. Filosofiya i neoritorika / V. M. Meyzerskiy. – Kiev : Lybid, 1991. – 192 s.

14. Потебня А. А. Мысль и язык // Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – Москва : Правда, 1989. – С. 256–270 ; Potebnya A. A. Mysl i yazyk // Potebnya A. A. Slovo i mif / A. A. Potebnya. – Moskva : Pravda, 1989. – S. 256–270.

15. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ : Исследования в области мифопоэтического : Избранное / В. Н. Топоров. – Москва : Издательская группа «Прогресс», «Культура», 1995. – 624 с. ; Toporov V. N. Mif. Ritual. Simvol. Obraz : Issledovaniya v oblasti mifopoeticheskogo : Izbrannoe / V. N. Toporov. – Moskva : Izdatelskaya grupa «Progress», «Kultura», 1995. – 624 s.

16. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4. – С. 125–142 ; Shelestyuk Ye. V. O lingvisticheskom issledovanii simvola / Ye. V. Shelestyuk // Voprosy yazykoznaniiya. – 1997. – № 4. – S. 125–142.

17. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – Київ : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с. ; Selivanova O. O. Aktualni napriamy suchasnoi lnhvistyky (analitichnyi ohliad) / O. O. Selivanova. – Kyiv : Fitosotsiotsentr, 1999. – 148 s.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2017.

N. K. Kobylenko

THE PROBLEM OF STUDYING SYMBOLS IN THE LANGUAGE

The article presents comprehensive concept of the symbol as a kind of notional category. The author considers the symbol in the language as a constituent of the mankind's cultural and historical development in terms of language, world outlook and cognition of the world.

Symbolic words reflect the peculiarities of culture: history, traditions and customs of a particular ethnic community. A characteristic feature of the symbol is the meaning being primarily motivated through background knowledge, whereas functioning in speech is possible only provided there is some background knowledge. It is also noteworthy that the symbol is traditionally viewed as a category of semantics having an external expression (phonic, graphic or kinetic) and associated with a particular thing in speech (denotation) and in concepts (signification). The mythological stage of the world outlook envisages undivided equivalence of the symbolic form and its meaning, which excludes every kind of reflection

above the symbol. Like a symbol, a myth is a historically predetermined type of social awareness, a non-critically perceived meaning and one of the possible meanings which is stronger than the real world. The semantics of symbols is multilayered; therefore it will be insufficient to confine them to a definition, since behind that definition there is also a symbol. Thus, a symbol has a special logic of its content's expansion. Should it lose this endless notional prospect, it is ruined. Renovation of the symbol is possible provided its image transformation and repeated interpretation occurs in another field of culture. Researchers of literature qualify the symbol in arts as an aesthetic category whose content is revealed by means of comparing it with such allied categories as image, sign and allegory. The symbol is not just a stylistic category. It is also a constituent of the mankind's cultural and historical development in terms of language, world outlook and cognition of the world. The symbol itself is not only a linguistic and mythological phenomenon.

Thus, one can make a conclusion that the language is the genetic code of the nation which combines the past with the present and is directed to the future. Therefore, any fragment of the language picture of the world reflected in ethnic consciousness enters a range of constant associative connections and in being re-evaluated, is transformed into a stereotypic image. Thus, external associations of an ethnic group become spiritual essence of its language.

Key words: *symbol, symbolization, sign, image, language*

УДК 811.161.2'36"159/191"

В. О. Кобилянська

ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗВОРОТНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИКАХ

У статті проаналізовано історію становлення категорії дієслівної зворотності в українських граматиках кінця XVI – початку XX ст. та шляхи її виокремлення з-поміж категорій стану та перехідності / неперехідності. Визначено різні підходи до її інтерпретації у мовознавчих працях впродовж трьох століть, наведено фактори впливу на формування граматичних концепцій, здійснено аналіз критеріїв класифікації зворотних дієслів та окреслено коло проблем, пов'язаних із аналізом цих дієслівних категорій.

Ключові слова: *категорія зворотності, зворотні дієслова, стан, перехідність, неперехідність, діахронічний аспект, граMATика, постфікс -ся.*

Постановка проблеми. Дієслова на **-ся** мають особливий статус у слов'янських мовах завдяки складному поєднанню явищ морфології, синтаксису, лексики, словотвору, що зумовило їхню багатозначність та різноманітність їхніх функцій. У східнослов'янському мовознавстві історія дослідження зворотних дієслів позначена різними підходами до визначення їх статусу та класифікації. Разом із категоріями стану та перехідності / неперехідності зворотність стала предметом розгляду багатьох лінгвістів. Дослідження дорядянського періоду традиційно пов'язують з іменами видатних російських учених Ф. Буслаєва, О. Востокова, М. Ломоносова, М. Некрасова, Д. Овсяннико-Куликовського, Ф. Фортунатова та ін., оскільки до уваги послідовно бралися лише російські граматики та мовознавчі розвідки. Праці українських